

Vít Hušek SYMBOL VE FILOSOFII PAULA RICŒURA

Svitavy (Trinitas) 2004, 187 str.

Přestože se podle názvu jedná o zpracování dílčího tématu v díle filosofa širokého tematického záběru, vrhá zkoumání zajímavé světlo na celek Ricœurova myšlení. Jednotlivé perspektiva problematiky symbolu, jak vystupuje z Huškovy práce, nemá povahu zpevňující osy prostupující rozličnými etapami myslitelova vývoje, ale povahu otázky, která může být jeho dílu stále znovu kladena a která poukazuje současně na hranice i na střed jeho myšlení. I tak je možno chápat Ricœurovo „symbol donne à penser“. Symbol dává myslet, ale sám není nikdy zcela (do)myšlen. To platí nejen o konkrétním symbolu, ale také – a o to se zde jedná – o teorii symbolu.

Tato skutečnost jistě přispívá k tomu, že se Ricœurova teorie symbolu netěší systematickému zájmu interpretů. Neznamená to však, že by problematika symbolu nebyla v Ricœurově díle tematizována. Již v rámci úvodního projektu *Philosophie de la volonté* je naopak vyhlášen program filosofie vycházející ze symbolu jako ze svého vodítka (srv. str. 13–14). Tento dialektický vztah mezi symbolem a filosofií – symbol je podnětem k filosofií a filosofie se pokouší myslet symbol – se v Huškově knize ukazuje jako skrytý zdroj pohybu Ricœurova myšlení.

Vytrvalá otázka, kterou klade dílu P. Ricœura téma symbolu, můžeme v souladu se strukturou recenzované práce formulovat jako otázku po vztahu symbolu a řeči. Jaký je vztah mezi způsobem, kterým na jedné straně symbol a na druhé straně řeč označuje, „znamená“? Centrální část Huškovy práce (kap. 3–5) diskutuje tuto otázku ve třech vrstvách – ve vztahu k označování a k struktuře smyslu, ve vztahu k metafoře a konečně ve vztahu k filosofií. Tento postup odráží periodizaci Ricœurovy filosofie symbolu, kterou práce nabízí. První pojetí se odvíjí od knihy *La symbolique du mal*. Druhá verze je ovlivněna teorií metafory (především knihou *La metaphore vive*).

Klíčovým je Ricœurovo trvalé a provokativní přesvědčení, že symbol může symbolizovat jen skrze řeč, na které Hušek opakovaně naráží a postupně a trpělivě ho ohledává pomocí srovnání symbolu se znakem, metaforou, alegorií, textem a jednáním. Samotného Ricœura vedly úvahy o metafoře k uznání mezistupňů mezi ní a symbolem. Základní rozdíl mezi metaforou a symbolem spočívá v tom, že symbol je „vázan ke konfiguraci kosmu“, zatímco metafora je ničím nevázaná svobodná invence (str. 73). To také určuje odlišnou temporalitu obou figur: zatímco metafora je pomíjivá, symbol je trvalejší. Takto formulovaná odlišnost však právě umožňuje odstupňování. Metafory mohou být trvalejší a méně trvalé, přičemž ty nejtrvalejší se nápadně podobají symbolům.

Ricœur zná tři oblasti či dimenze symbolu: oblast kosmickou, oblast snovou a oblast poetickou. Problema-

tika vztahu mezi symbolem a řečí je zjevně odlišná v oblasti poetické a v oblasti kosmické. Zatímco kosmická rovina symbolu vybízí k otázce, zda kosmické symboly nemohou symbolizovat samy bez pomoci řeči, na poetické úrovni je naopak problémem, kde hledat materiální základ symbolu. (Hušek ho navrhuje spatřovat ve zvukomalebné stránce jazyka – str. 134.) Obě obtíže jsou, zdá se nám, dvěma stranami téže mince: materiální základ symbolu je Ricœurem záměrně podceňen. Termín „materiální“ zde ovšem může být zavádějící. Snad by bylo přesnější mluvit o „věcném“ základu symbolu. Kardinalní otázkou je, zda věc sama může nést význam nezávisle na řeči, případně, jinak řečeno, zda věci mají svou vlastní řeč, odlišnou od řeči slov. Hušek problém takto neformuluje, ale domníváme se, že řada jeho kritických připomínek ukazuje naznačeným směrem.

Vedle přechodu mezi symbolem a metaforou Hušek dosti přesvědčivě vypracovává analogické rozostření distinkce mezi symbolem a alegorií (str. 142). Ricœur staví do protikladu možnost alegorii „rozšířovat“ a nepřístupnost symbolického smyslu. Analýzou tří rozdílných rovin dospívá autor práce k závěru, že lze „do symbolického universa přijmout některé druhy alegorie“ (str. 144). Tento závěr vede čtenáře k opačné úvaze: jsou-li některé alegorie součástí symbolického universa, pak některé symboly alespoň do jisté míry umožňují „překlad“ typický pro alegorii. Můžeme za takový překlad považovat interpretaci? Taková myšlenka by umožňovala závislost symbolu na řeči revidovat. Symbol, např. kosmický symbol

vody, symbolizuje přímo, bez doprovodu řeči, a řeč je interpretací tohoto symbolizování. Náznak nezprostředkovaného symbolizování se objevuje u symbolu nebe (str. 132) a jistou podporu má i v úvahách o nesemantických kořenech symbolu. Hušek však své nálezy o vztahu alegorie a symbolu tímto směrem nerozvádí.

Důraz na roli řeči je pro P. Ricœura charakteristický. Lze např. vzpomenout jeho pražskou přednášku naznačující nadbytečnost trestu při soudním procesu, který by se mohl vyčerpat v řečové vrstvě, ve zprostředkování mezi postojem pachatele a postojem poškozeného. Bylo by zajímavé zamyslet se nad tím, do jaké míry se Ricœurův příklon k řeči odvíjí od skutečnosti, že jeho raným zájmem byla právě symbolika zla, tedy symbolika oblasti, která nenese žádný „pozitivní“ obsah. Řečové zprostředkování je u zla nezbytné pro neutralizaci jeho destruktivních důsledků i pro jeho prostou srozumitelnost. Zároveň je otázkou, do jaké míry příklon k řeči ovlivnil výrazně „sekundární“, tj. interpretační charakter Ricœurovy filosofie.

Důraz na nezastupitelnou roli řeči má důležitý význam pro Ricœurovo odmítnutí kartesiánské průhlednosti subjektu a tzv. reflexivní filosofie, kterým se práce zabývá na několika místech, zejména v kapitole 5. Reflexe je závislá na symbolech, které jí „dávají myslet“. Podobně pouze „žítím“ primárního symbolu je možné „být doveden“ ke smyslu sekundárnímu (str. 40).

V souvislosti s výkladem o vztahu Ricœura k Freudově psychoanalýze (vypracované v knize *Le conflit des*

interprétations) je zařazen také exkurs o pojetí symbolu u C. G. Junga. Spíše charakter exkursu má i kapitola o kantovských motivech v Ricœurově díle. Paralely jsou podle Huška spíše volné a nepříliš propracované.

Kapitola 7 zkoumající možnost aplikace Ricœurovy filosofie symbolu v liturgii, přestože je také označena jako exkurs, může být právem chápána jako svorník celé knihy. Právě hlediště liturgie, která je symbolickým děním *par excellence*, účinně odkrývá otazníky nad Ricœurovým pojetím symbolu. Kromě již zmíněného problému autonomie kosmicko-ontologické dimenze symbolu, který Hušek ukazuje na otázce jeho nesémantického základu (oddíl 6.1), je to také neschopnost Ricœurova přístupu porozumět rozsáhlejší symbolické struktuře, jakou je např. obřad. Skutečnost, že problém vztahu symbolu a řeči souvisí s mírou „rozsahu“ symbolu, je v Huškově knize patrná již ve čtvrté kapitole *Symbol a metafora*. Metafora se totiž se symbolem setkává právě tam, kde prostupuje celek lidského diskursu. Podobný motiv se objevuje ve výkladu o blízkosti symbolu a mýtu (oddíl 3.4). Tam, kde se symbol vztahuje k rozsáhlejší oblasti, získává řečovou povahu. Není proto náhodou, že zájem Huškových předchůdců o vztah Ricœurovy filosofie a liturgie téměř bezděčně sklouzává od symbolického jednání k řeči a textu. Liturgické jednání je v perspektivě Ricœurovy filosofie snáze pochopitelné jako text než jako symbol. Tato skutečnost také objasňuje, proč ve třetí fázi své filosofie (podle periodizace, kterou Hušek nabízí na str. 23) Ricœur téma symbolu opustil a svůj

zájem o jednání doprovázel úvahami o interpretaci textu.

Zůstává otevřena otázka (v recenzované práci i historicky), zda by Ricœurův zájem o text mohl přimět teorii symbolu k další proměně podobné té, kterou způsobily úvahy o metafoře. Otázka by mohla znít také takto: Proč se jednání interpretuje pomocí textu, místo toho, aby změnilo pojetí symbolu? Trojice symbol–jednání–text otevírá slibnou oblast bádání, která však již přesahuje záběr knihy. Téma odstupu textu od promluvy je pojednáno bez poukazu na jeho důležitost v díle J. Derridy, pouze zmíněna je (nejen) v analytické filosofii šedesátých let minulého století, která reflektovaná možnost chápat akt řeči jako svého druhu jednání, v náznaku zůstává i téma symboliky výtvarného umění, pro něž úvahy o liturgii poskytují impuls.

Téma liturgie tedy slouží jako jakýsi katalyzátor otevřených otázek, které ale směřují spíše než na autora recenzované práce na samotného P. Ricœura a jeho dílo.

Knihy je přepracovanou verzí autorovy doktorské práce, což prozrazuje určitá školská, suchá důkladnost. Na některých místech je porozumění ztíženo přílišnou stručností (např. charakteristika tragických mýtů na str. 47 nebo výklad o plnosti řeči na str. 89). Někdy je obtížné rozhodnout, zda nepřesvědčivost textu připisovat P. Ricœurovi nebo autorovi práce (dialektické překonání Hegelovy a Freudovy hermeneutiky, str. 111). To je posíleno tím, že V. Hušek vyjadřuje svou kritiku a své pochybnosti často velmi zdrženlivě. Pouze v poznámce se nachází výtky, že Ricœur neospravedlňuje

své tvrzení o přítomnosti všech tří oblastí v každém jednotlivém symbolu (pozn. 75), i kritika jejich nerovnováhy (pozn. 83). Podobně je tomu i se zásadní kritikou obsaženou v pozn. 114, která hodnotí nemožnost objektivizovat symbolickou strukturu jako kapitulaci. Na druhou stranu je kritickému zhodnocení věnována celá šestá kapitola.

Velmi vítané jsou shrnující tabulky a schematické znázornění jednotlivých sémantických struktur. Autor nepodleh pokušení využít komplikovanost tématu k ospravedlnění nesrozumitelnosti vlastního textu. Velmi erudovaný a užitečný je také úvodní stručný přehled Ricœurova díla a jeho periodizace.

Můžeme shrnout, že kniha jednak podává dosud nedostupný přehled Ricœurových teorií symbolu, jednak otevírá celou řadu inspirujících filosofických problémů přesahujících historický zájem o Paula Ricœura.

Štěpán Holub